

Kıpçak Türkçesinde Sıfat- Fiiller

الصفات الفعلية في اللغة التركية القبجاقية

Amir Nima HAMAD

عامر نعمة حمد

ملخص البحث

إن هذا البحث الموسوم (الصفات الفعلية في اللغة التركية القبجاقية) يوضح تعاريف وخصائص ووظائف واستعمالات الصفات الفعلية لهذه الفترة

أعتمد البحث في بيان استعمالات لواحق الصفات الفعلية على الأمثلة العائدة إلى الآثار المتبقية من الكتابات الأورخونية والأويغورية والقرخانية والخرزم واللغة التركية القبجاقية موضوع البحث على وجه الخصوص.

ان اللغة التركية القبجاقية كانت متأثرة بعدة لهجات تركية كون ان القبجاق قوما كثيرون الترحال وان اللغة القبجاقية قد استعارت بعض الكلمات الروسية والرومانية والمجرية وان اللغة التركية القبجاقية تقسم الى عدة لهجات :

1 - لغة الاتراك القبجاقية-البلغارية وتضم هذه اللغة لهجات الألتوناوردو خازم وبوزكرت تاتار .

2 - اللغة التركية القبجاقية القديمة تضم اللغة التركية لاقوام القرم والقاراجاي، كوميك.

3 - التركية القبجاق-نوكاي، وتضم لهجات النوكاي، كاراكالباك، الكازاك وبعض لهجات الأوزبك.

ويلاحظ ان بعض لواحق الصفات الفعلية المستعملة في اللغة التركية القبجاقية تختلف في استعمالها عن اللغة التركية

الحديثة.

Kıpçak Türkçesinde Sıfat – Fiiller

Sıfat - Fiillere Osmanlıcada fer'i fiil adı verilmektedir. Sıfat - fiiller için çeşitli kaynaklarda, kılın adı (kılın sanı¹), ortaç², sıfat - fiil (sıfat - eylem³), partisip⁴, isim - fiil⁵ gibi terimler kullanılmıştır.

¹ Türk Dil kurumu, Gramer İstılahları Türk Dili, 7: sayı, Ankara 1934, s.8 - 12.

² Türk Dil kurumu, Grameri Terimleri Türk Dili , Türkçe - Fransızca Belleten, 63 - 72: sayı, Ankara 1940, s. 1 -2.

Sıfat - fiiller, isim- fiiler gibi fiilden türerler. Aldıkları belli başlı ekler vardır. Bu eklere sıfat - fiil ekleri denir.sıfat - fiiller, cümlede bir sıfat gibi görev yaparlar. Sıfatlar gibi isimlerin önün gelirler ve onları nitelerler tıpkı bir sıfat gibi ismin hal eklerini alabilirler.

Sıfatlarda görülen isimleşme olayı sıfat - fiillerde de gerçekleşir. Bunun için sıfat - fiilin eklendiği isim çok belirgin ise düşer ve bu isme gelen iyelik eki, ismin hal ekleri gibi ekler sıfat - fiilin üzerine eklenir. Böylece sıfat - fiil isimleşmiş olur. Sıfat - fiiller, cümlede her hangi bir sıfatın üstlenebileceği her türlü görevi üstlenebilirler. Sıfat - fiiller, zaman kavramı taşımları nedeniyle diğer fiilimsi eklerinden

ayrılırlar⁶.

Dil bilgisi sıfat - fiiller, varlıkları nitelediği için sıfat ve özne, nesne, tümleş olarak yan cümlecik kurduğu için de fiil sayılır.sıfat - fiiller, fiillere sıfat - fiiller ekleri getirilerek türetilir. Sıfat - fiiller eklerinin ana görevi, varlıkların geçici hareket isimlerini yapmaktır. Sıfat fiil ekleri, varlıkları nitelerken, onlara bir zaman kavramı da verir. İsim ve özellikle sıfat olarak kullanılan sıfat - fiiller, isim çekim ekleri ve soru eki alabilirler. Sıfat - fiil eklerinde de, öteki bazı eklerde olduğu gibi, Türkçenin eski dönemlerinden bu yana kalıplaşma görülmektedir. Sıfat - fiiller, kalıplaşmaya uğradıktan sonra özelliklerini kaybeder⁷.

Kıpçakçada Sıfat - Fiillerin Genel Özellikleri

Kıpçak Türkçesi genel Türkçeden çok uzaklaşmaz. Geniş zaman ortacı (sıfat - fiil) işlevinde (-gan/ -gen) ortacı vardır. ünlü ve ünsüz uyumuna göre çeşitlilik gösterir. kim;

³ EMRE, Ahmet Cevat, Türk Dilbilgisi, Türk Dil yayımlar, İstanbul 1945, s. 46.

⁴BANGUOĞLU, Tahsin, Anahatlarıyla Türk Grameri, İstanbul 1940, s. 46.

⁵ERASLAN, Kemal, Eski Türkçede İsim - Fiiller, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1980, s. 133.

⁶BAYRAKTAR, Nesrin, Türkçede Fiilimsiler, TDK. Yayınları, Ankara, 2000, s. 44.

⁷ Meydan yayınevi, Büyük Lûgat ve Ansiklopedi Meydan Larousse, C.VIII, İstanbul 1973, s.919.

durumlarda çekimli eylem anlamı verir. Türkiye Türkçesindeki (-an -en) ortacı ile aynı işlevdedir. yine geniş zaman ortacı olan (-ır) ünlü uyumuna göre ortaya çıkan çok renkliği ile Kıpçakçada işlevini sürdürür. Geçmiş zaman ortacı (-mış) yanında gelecek zaman ortaç ekleri (-ası), (-açak), (daçı) tüm görkemı ile kullanılır. Bunlardan (-gan) ortacı kimi durumlarda devim içindeymiş gibi kullanılır. (-mış) ortacı sıfat işlevinde kullanıldığında edilgen anlamı verir.

örnek:-

at -kan ır (atan er)

bil -gen (bilen)

anı kör -gen -de (onu görünce)

işit - ken - iñ bar mı (işittiğin var mı)

anı işi -ken -de sögerler (onu işitince söverler)

biş -miş et (pişmiş et)

okı -mış -iñ yok (okumamışsın)

kavur -mış buğday (kavrulmuş buğday)

şişle -miş kaz (şişlenmiş kaz eti)

ak -ar (akan)

uç -ar (uçan)

kel -esi (gelecek)

oltur -açak (oturacak)

yarat -taçı (yaratan⁸)

(-duk / -dük, -tük) Eki:

⁸BOZKURT, Fuat, Türklerin Dili, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 221.

Kıpçak Türkçesinde -duk / -dük ve -tük olmak üzere üç biçimiyle karşımıza çıkan bu sıfat - fiil eki, bir örnekte ek fiil yardımıyla ismin üzerine de gelmiştir. Bir örnekte /t/ ünsüzden sonra - tuk biçimi, bir örnekte ünlüden sonra-tük biçimi tespit edilmiştir.

örnek:-

"ikrar didügümüz kuluñ işledügidür"

"kur'an didügümüz tañrita ta'alanuñ kavlidür"

"anıñ üze hecni birakduğı üçün bir koy vacib bolur"

"eğer aytur bolsanñ melayikeler ayıttuğı kibini fark bar"

"gida kıлмақ dedügi ymek turur"

"halkımıznıñ halleri asrı mükedder olduğı sebebdin edemimiz köndere almaduk"

"inanmaқdur ğayrı şerri Tañrıdan -ıduğına⁹"

Kıpçakça eserlerde sıfat-fiil olarak kullanımına az rastlanmaktadır¹⁰. Ettuhfet -üz - zekiyye fil -lugat -it Türkiyye de "mevsul" bahsinde verilen örnekler iyelik ekleri ilave edilmiş şekilde olup eserde kı / ki ekleriyle karıştırılarak aldı ki, aldık ki örneklerden ki ekinin ortada bulunmasına(!) örnek diye verilmiştir : aldığım, aldığımız, aldığı vb.

(-mış / -miş) Eki:

Kıpçak Türkçesinde eserlerde yalnızca dar ünlülü -mış / -miş biçimleri kullanılan ve genelde yalın biçimde kullanımları karşımıza çıkan ekin, iki örnekte önüne gelerek nitelediği isimn düşmesi sonucunda isimn aldığı üçüncü teklik kişi iyelik ekini aldığı tespit edilmiştir.

örnek:-

⁹BAYRAKTAR, Nesrin, Türkçede Fiilimsiler, TDK. Yayınları, Ankara, 2004, s. 50 - 51.

¹⁰KARAMANOĞLU, Ali Fehmi, Kıpçak Türkçesi Grameri, TDK. yayınları, Ankara 1994, s.151.

"ilahi men sığınur men saña taşlanmış şeytandan"

"Tanrı virgey aña ilig yıllık kılmış sevabı"

"körmedüm döşenmiş yir üstinde şerif dağı ulu bu kitabdan"

"anıñ kim azuķı yoktur kögermiş kuru itmek tapup sükker bigin yir"

"ömri içinde ikki aķça keffinde dağ bir habbe deffinde körmiş yok"

"solıñ üzere sançmış bolsañ sağıña kayta tüşgil"

"niçe kalmış kişileri kişilerniñ elin aldı¹¹"

"yüsüp kızınıñ bollaşmışı sezdi ese şarga tüşdi¹²"

"bişmiş kerpiç"

"yaşunmuş"

"yazuklamış¹³"

(-ar / -er, -ur / -ür) Eki:

Kıpçak Türkçesinde geniş zaman sıfat-fiil daha çok geniş zaman kipinde çekilerek kullanılan bu ekin sıfat - fiil olarak kullanılmasına fazlaca rastlanmaktadır.

örnek:-

"kelir aynada"

"yel eser¹⁴"

¹¹BAYRAKTAR, Nestrin, Türkçede Fiilimsiler, TDK. Yayınları, Ankara, 2004, s.58

¹²ÇAĞATAY, Saadet, Türk Lehçeleri Örnekleri I-II, VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar yazı Dili, DTCF yayınları, Ankara 1963, s.122.

¹³KARAMANOĞLU, Ali Fehmi, Kıpçak Türkçesi Grameri, TDK. yayınları, Ankara 1994, s.153.

¹⁴KARAMANOĞLU, Ali Fehmi, a.g.e., s. 150.

"çırlap akar¹⁵"

Kıpçak Türkçesine ait eserlerde -ar / -er, -ur / -ür biçimleriyle yalın halde kullanımları tespit edilen ekin, çokluk ve yönelme hal ekleriyle kullanımları da tespit edilmiştir.

örnek:-

"tanur kişi"

"söwünür kişi"

"sanar tağda"

"Davudı nagme bilen uçar kuşnı akar sunı tıyğay"

"ol mahallede ne kim azğarur kıatarı bar idi munuñ kıatına keldiler"

"kimerse bolmasa anıñ nafakasını birür kişi"

"sürtkey taşler birle arınur haletde"

"yügenni miner çağda sağ yanındın biraz - gine kıskartğay -sen"

"kirek kim bu iki süñü biri birine oğşayur bolğay"

"bizge bağar illerniñ çıkışların çıkarup bergil"

"munda özüñ zevik iterge tiş biler¹⁶".

(-maz / mez) Eki:

Kıpçak Türkçesine ait eserlerde -maz / mez biçimlerinin yanında -mas / -mes biçimleri de kullanılmıştır. Bu biçimlerin bir kuralı yoktur yalın hâlde kullanımlarının yanında bir örnekte belirtme hal ekiyle kullanımı da tespit edilmiştir.

örnek:-

¹⁵ TDK.yayınevi, Ettuhfet -üz -zekiyye fil - lûgat -it Türkiyye, Çev: Besim Atalay. İstanbul 1945, s. 27.

¹⁶BAYRAKTAR, Nesrin, Türkçede Fiilimsiler, TDK. Yayınları, Ankara, 2004, s. 65-66.

"ol kiři kim munuň kibi yaramas söz söylegey anıñ cezası ni turur"

"malum boldı kim yaramaz ünüm bar imiş"

"tükenmes ni metiniñ ğon barça yirge yitişip durur"

"tutmas ilde körmez közde adlı vacıb bolur"

"tigse añar iti yinmes canvaranıñ tizegi namaz kılmak reva bolur"

"tonıñ çıķmas bolur"

"ođlan tođurabilmes hatunniñ boynına assaň yarađay"

"hazretleriñizde ben ğuluñuzdan yaramaz söz naķı itmişler"

"kökteki tükenmez tirilik"

"ol bilmez kin tamuğin otın aldı dağı tükenmez ölümin aldı¹⁷"

"kökeni yerni barça körünür körünmezni yarattı¹⁸".

(-đan / -gen) Eki:

Kıpçak Türkçesinde -đan / -gen eki geçmiş zaman sıfat-fiili, çok kullanılan bir sıfat-fiil eki olup, bir çok fiilde kalıplaşarak yeni bir isim türetmiş durumdadır. Ekin şekli genellikle -đan / -gen'dir. Yalnız, ünsüz uyumuna tabi olarak -kan / -ken şeklinde de kullanılmaktadır. Bu sıfat - fiil eki, Ettuhfet -üz -zekiyye fiil - lûgat -it Türkiyye ve yakup kadri karaosmanoğlu - kiralık konakda "mevsul" bahsinde "ism -i fail alâmeti" mazi fiilinin mevsülü gibi isimlerle zekredilmiştir¹⁹.

örnek:-

açđan

¹⁷BAYRAKTAR, Nesrin, Türkçede Fiilimsiler, TDK. Yayınları, Ankara, 2004, s.71 – 72.

¹⁸ÇAĞATAY, Saadet, Türk Lehçeleri Örnekleri I-II, VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar yazı Dili, DTCF yayınları, Ankara 1963, s.106.

¹⁹KARAMANOĐLU, Ali Fehmi, Kıpçak Türkçesi Grameri, TDK. yayınları, Ankara 1994, s.151.

bilgen

inangınlar²⁰

inanmağınlar

çıkkın

işitken

kelmegen²¹

iyelik ekleri ile : alğınım, alğınımız, alğınım

alğınınız, alğın, alğınları.

olumsuz: almaganım, almaganımız, almaganım

almaganınız, almaganı.

pekiştirme edatı ok ile: ketgenim ok, kelgenimiz ok,

alğınınız ok²².

Kıpçak döneme ait eserlerde ekin genelde -ğın / -gen; -kan / -ken biçimleri kullanılırken -an / -en biçimlerinin kullanıldığı örnekler de tespit edilmiştir. Ekin ölümsüz biçimleri ölümsüz ünsüzle biten sözcüklere getirilmiştir. yalın hâlde kullanımlarının yanında olumsuzluk eki, iyelik ekleri ve ismin hâl ekleriyle kullanımlarında mevcuttur.

örnek:-

"yazıklutur -men körgenimden eşitgenimden tutğınımın artuğ yegenimden artuğ içgenimden"

²⁰ÇAĞATAY, Saadet, Türk Lehçeleri Örnekleri I-II, VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar yazı Dili, DTCF yayınları, Ankara 1963, s.106, 121.

²¹TDK.yayınevi, Ettuhfet -Üz -Zekiyye Fil - Lûgat -it Türkiyye, , Çev: Besim Atalay, İstanbul 1945, s.36, 52, 82.

²²TDK.yayınevi, Ettuhfet -Üz -Zekiyye Fil - Lûgat -it Türkiyye, , Çev: Besim Atalay, İstanbul 1945, s. 80.

"sen sen ol leşkerde şaflar üzgen ır /ir deminde irdemin körgüzgen ır"

"lutniñ ivdeşi yavuzlarğa uyğan üçün cehenneme kitti"

"ozup kiçti aşıqқан atlı ırni yürüben bir kişi arkun tün kün"

"bir melik bilen teñiz körmegen bir celeb kul kemige kirib olturdi"

"haml kılınmış turur yazıda otlamağan tafarlar öze"²³

"ave saa bey Teñrini sağıngan hem meñü yıllarını tilegen kız"

"tuwurur atağa ögünç tuğan owuluña beyenç arı tınga söwünç bolsun"

"are sırnın barça bilgen kim Teñriniñ sende bolğan işlerini ayta bildin"²⁴

(-ğança) / (-gençe) Eki:-

-ğan sıfat - fiilinin eşitlik hali ekini almış şeklidir . " -dığı gibi" anlamı verir .

örnek:-

aytğança

tilgenç²⁵

(-ğanda) / (-gende) Eki:-

-ğan / -gen sıfat - fiiline bulunma hâli eki getirilerek kalıplaşmış -ğanda / -gende şekli, "-ınca, -dığında" anlamı bir zarf - fiil eki durumuna geçmiştir.

örnek:-

²³BAYRAKTAR, Nesrin, Türkçede Fiilimsiler, TDK. Yayınları, Ankara, 2004, s. 78.

²⁴ÇAĞATAY, Saadet, Türk Lehçeleri Örnekleri I-II, VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar yazı Dili, DTCF yayınları, Ankara 1963, s.77, 114, 115.

²⁵KARAMANOĞLU, Ali Fehmi, Kıpçak Türkçesi Grameri, TDK. yayınları, Ankara 1994, s.152

alganda

batğanda

kelgende

yatğanda²⁶**(- (ı) ğlı) / (- (i) ğli) Eki:-**

Eklendiği fiillere geniş zaman anlamı veren sıfat - fiillerden bir olan eki, ünlüyle biten fiillere -ğlı / -gılı biçimleriyle eklenirken, ünsüzle biten fiillere fiil tabanının ünlüsüne uygun olarak /ı/, /i/, /u/, /ü / bağlayıcı ünlülerinden biriyle eklenmektedir²⁷.

Bu ekin yapısı konusunda Bang, " -ğlı / -gılı < -ğ / -g fiilden isim yapma eki + -lı / -li edat açıklamasını yapmıştır²⁸. Ramstedt de ekin yapısı konusunda Bangın görüşüne katılmıştır" Brockelmann ekin yapısını " -ğlı / -gılı < -ğ / -g fiilden isim yapma eki + -lı / -li (< ili < i – "yapıştırmak" + i zarf - fiil eki)" şeklinde açıklamıştır. Räsänen, bu açıklamaları belirtmiş ancak eleştiri getirmediği gibi yeni bir açıklama da getirmemiştir²⁹.

Eraslan, ekin başındaki ünsüz çiftinden birleşik bir ek olduğunun anlaşıldığını Bang açıklamasındaki +lı/ +li unsurunun edat değil, bağlama vazivesi olan bir ek olduğunu ve bu nedenle ekin isim - fiil eki fonksiyonu kazanmasının mümkün olmayacağını belirtmiştir³⁰.

Kıpçak Türkçesine ait eserlerde ekin yalnızca -ğlı / -gılı biçimleriyle ve yalın hâlde kullanımları tespit edilmiştir.

örnek:-

²⁶KARAMANOĞLU, ALI Fehmi, Kıpçak Türkçesi Grameri, TDK. yayınları, Ankara 1994, s. 153.

²⁷BAYRAKTAR, Nesrin, Türkçede Fiilimsiler, TDK. Yayınları, Ankara, 2004, s. 83.

²⁸BANG, Willie, Studien Zur Vergleichenden Grammatik DerTürksprachen, s. 9.

²⁹BAYRAKTAR, Nesrin, Türkçede Fiilimsiler, TDK. Yayınları, Ankara 2004, s.83.

³⁰ERASLAN, Kemal, Eski Türkçede isim-Fiiller, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1980, s. 39.

"melik aytt al -cerem bizge bir kamil biligli ir kirek"

"iy şah biligli ir kelamı taze güldür"

"azıglı kedik öltürse yiyilmes³¹"

(-gıcı) Eki:-

Osmanlıca gramer kitaplarında fer'i fi'l -i mübâlûgâ adı altında incelenir³². Ancak bu ek Türkiye Türkçesinin gramerlerinin bazılarında sıfat-fiiller içinde yer alır, bazılarında yer almaz. fiili gerçekleştiren kişiyi gösterir. İlerleyen dönemlerde -ıcı / -içi biçimine girecektir; Gelecek zaman ifadesi vardır³³.

Bu ekin yapısı konusunda Eraslan, -guç / -güç (< -ğu / -gü sıfat - fiil eki't + ç / + ç i isimden isim yapma eki) < -uç / -üç < -iç / -içi / -içi < -ıcı / -içi, ucu / -üçü açıklamasını yapmıştır³⁴.

Kıpçak Türkçesine ait eserlerde ekin bir çok biçim aldığı görülür :- gıcı / -gici, -guç / -güç biçimlerinin yanında -iç / -içi ; -ıcı / -üç; -ucu / -üci biçimleri de tespit edilmiştir.

örnek:-

"öç algıç"

"söwündirgiçi"

"tuwurğıç"

"kaçan can algıç düşmen irişse ecel bağlar yürügennin ayağın"

"çün ikki kişi ara kiriş otdur bil / söz çöplegiçi otun yıkar mustaal"

³¹ERASLAN, Kemal, Eski Türkçede isim-Fiiller, İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1980, s. 85.

³²UŞAKLIGIL, Halit Ziya,Kavâ-id Lisan-ı Türki, TDK. yayınları, Çev: kaya Türkay, Ankara 1999, s.707.

³³BAYRAKTAR, Nesrin, Türkçede Fiilimsiler, TDK. Yayınları, Ankara, 2004, s. 87.

³⁴ERASLAN, Kemal, Eski Türkçede İsim-Fiiller, İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1980, s. 39.

"duruñuz Allah için qorqu birle qorquucılar"

"alimler dost tutguçı kılıç urguçı hüner eyelerini hoş körgüçi üküş yıllar müstedam bolsun"

"aşkan bargan yolavçı yörütüçileriñe kuşçı barsçılarına kemiçi köprüçi kiçüçileriñe tidimiz"

"uçucu kuş³⁵".

(-daçı / -deçi, taçı / -teçi) Eki:

Kıpçak Türkçesinde -daçı / -deçi, taçı / -teçi Gelecek zaman sıfat - fiili. Gelecek zaman eki olarak çekilişine rastlanamadığı gibi sıfat-fiil olarak geçtiği örnekler de azdır³⁶.

örnek:-

keldeçi ay

keldeçi yıl³⁷

barçanuz öldeçi –biz³⁸

(-daçı, -deçi) Eki:-

Kıpçak döneme ait eserlerde ekin -daçı / -deçi biçimleriyle kullanımı tespit edilmiştir. Ancak tespit edilen örneklerin ikisini de ünsüzle bitmesi nedeniyle ekin tüm biçimleri hakkında bir şey söylemek mümkün değildir, Ekin olumsuzluk ekiyle birlikte kullanımına rastlanmamıştır. iki örnekte de ek, yalın hâlde kullanılmıştır. Örnek:-

"tuwurdaçı kız köğsüne kökniñ çığı tüşüp kimse tuwurmağannı tuwurdi³⁹"

³⁵BAYRAKTAR, Nesrin, Türkçede Fiilimsiler, TDK. Yayınları, Ankara, 2004, s. 91.

³⁶KARAMANOĞLU, Ali Fehmi, Kıpçak Türkçesi Grameri, TDK. yayınları, Ankara 1994, s.150.

³⁷KARAMANOĞLU, Ali Fehmi, Kıpçak Türkçesi Grameri, TDK. yayınları, Ankara 1994, s. 150.

³⁸ÇAGATAY, Saadet, Türk Lehçeleri Örnekleri I-II, VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar yazı Dili, DTCF yayınları, Ankara 1963, s.106.

"tuşmannı yendeçi bolup ataña teñdeş ol turduñ⁴⁰"

cudex comanicus eserinde yarat -fiili ilk kurul yarattaçı şekli Tanrı için kullanılarak isimleşmiş durumdadır⁴¹.

(-gu/-gü, -ku / -kü) Eki:-

Kıpçak Türkçesinde -gu / -gü, -ku / -kü gelecek zaman sıfat - fiili yapar. Bu duneme ait eserlerde iki örneği tespit edilen ekin -gu / -gü; -ku / -kü biçimleriyle kullanıldığı anlaşılmaktadır.

örnek:-

"çok kılğay anıñ içinde dua'lardan küçi yirin kıdarınça "

"iw bolsa anıñ içinde olturğu yirler bolsa çıkarsa anı olturğu yirden⁴²"

İlk olarak Kıpçak Türkçesinde görülen ve eklendiği fiillere gelecek zaman anlamı veren bu sıfat - fiil eki, Eski Anadolu Türkçesinde kullanılmaya devam etmiştir. Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır.

(-acaķ / -ecek) Eki:

Kıpçak Türkçesine ait eserlerde ek, -acaķ / -ecek biçimleriyle kullanılmıştır. Tespit edilen bütün örneklerde ek yalın

hâlde kullanılmıştır. Ekin olumsuzluk eki ile kullanım de tespit edilmemiştir.

örnek:-

"vacibdür erkanları yarışdurmaķ kıatı okuyacak yirde arķun okıyacak yirde"

"bu olturacak yirdür"

³⁹BAYRAKTAR, Nesrin, Türkçede Fiilimsiler, TDK. Yayınları, Ankara, 2004, s. 99.

⁴⁰ÇAGATAY, Saadet, a.g.e., s.106.

⁴¹KARAMANOGLU, Ali Fehmi, Kıpçak Türkçesi Grameri, TDK. yayınları, Ankara 1994, s.151.

⁴²BAYRAKTAR, Nesrin, Türkçede Fiilimsiler, TDK. Yayınları, Ankara, 2004, s. 95.

"kelecek yirdür"⁴³vb.

(-ası) / (-esi) Eki :-

Kıpçak Türkçesine ait eserlerde yalnızca -ası / -esi biçimleriyle kullanımı görülen ekin, belirtme hâl ekiyle kullanımı de tespit edilmiştir. Örneklerin önünde olumlu biçimiyle kullanılmıştır.

örnek:-

"kim bilip bir yazuĥin Teñriniñ alsa ala añ yaĥşıraĥtur ılan alsa kensi ağzına"

"bir ĥarı ir meni körüp ayttı ni yatur sen yatası yir degül"

"rahatni kelesi mihnet teşvişi bilen telef ĥılmaĥ aĥıllar rayı degül durur"

"kafir bolur andaĥ ĥaçan kim inşaaallah tise kelesi hal üçün"

"kelesi yıl"⁴⁴

(-cı) Eki:

Kıpçak Türkçesine ait eserlerde ekin, -cı / -çi biçimleri görülür. Bir örnekte üçüncü teklik kişi iyelik ekiyle, bir örnekte de olumsuzluk ekiyle birlikte kullanılmıştır. otaĥı 'doktor' örneğinde kalıcı isim yapmıştır.

örnek:-

"Teñri sıĥınĥanlarınıñ sıĥınĥısı turur"

"esrük ol turur kim bolmaĥı sözler sözler"

"boltaĥı tife bolsa"

"otaĥı aña deva buyurur boldı"⁴⁵

⁴³BAYRAKTAR, Nesrin, Türkçede Fiilimsiler, TDK. Yayınları, Ankara, 2004, s. 100.

⁴⁴BAYRAKTAR, Nesrin, a.g.e., s. 105.

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden sonra sıfat-fiil eklerinin tarihçesi özellikle tez konumuz kıpçak Türkçesinde kullanılış ve özelliklerini incelerken pek çok ekler bugünkü Türkçesinde hiç kullanılmaz. Bunlardan -gan, -gen, -kan, -ken eki, -gança, -gençe eki, -ganda, -gende eki, (ı) glı, (i) gli eki, -gıcı eki, -daçı, -deçi eki, -gu, -ku eki ve -ası, -esi ekidir.

Sonuç

Kıpçakça, XI. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar Güney Rusya bozkırlarında göçebe olarak yaşayan kıpçakların dilidir. Moğol akınlarından sonra birçok kıpçak grubu Mısır ve Süriye⁴⁵ ye göç etmek zorunda kaldı. Mısır⁴⁵ da kurulan Memlûk devletinde Arap filoloji biliminin ilkelerine uygun olarak birtakım kıpçakça Lûgat ve gramerler meydana getirildi. XI. yüzyılın ortalarında Ermenilerin Bagratlılar selçuklu akımları sonucu parçalandı ve Ermenilerin çoğu çeşitli yerlere göç etti. Bir kısım Ermeni de Kırım⁴⁵ da yerleşti. Ermeni göçmenlerinin kıpçaklarla yakın ilişki kurmalarının sonucu kıpçakça Kırım⁴⁵ daki Ermenilerin resmi dili oldu. Ermeni kıpçakçası ile yazılmış bazı gramer, v.b. eserler vardır.

Bu tezimde, incelenen eserlerden alınan incelenmesi sonucunda (12) adet sıfat - fiil eki tespit edilmiştir.

Sonuç olarak kıpçak Türkçesinde kullanılan sıfat- fiillerin eklerinin kullanılışları bazen bugünkü Türkiye Türkçesinden farklıdır. Ayrıca bu eklerin özellikleri de farklıdır.

---

⁴⁵BAYRAKTAR, Nesrin, a. g. e., s. 111.

Bibliyografya

1. BANG, Willie, Studien Zur Vergleichenden Grammatik DerTürksprachen,
2. BANGUOĞLU, Tahsin, Anahatlarıyla Türk Grameri, İstanbul 1940.
3. BAYRAKTAR, Nesrin, Türkçede Fiilimsiler, TDK. Yayınları, Ankara, 2004.
4. ÇAĞATAY, Saadet, Türk Lehçeleri Örnekleri I-II, VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar yazı Dili, DTCF yayınları, Ankara 1963.
5. EMRE, Ahmet Cevat, Türk Dilbilgisi, Türk Dil yayınlar, İstanbul 1945.
6. ERASLAN , Kemal, Eski Türkçede İsim - Fiiller, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1980.
7. KARAMANOĞLU, Ali Fehmi, Kıpçak Türkçesi Grameri, TDK. yayınları, Ankara 1994.
8. Meydan yayınevi, Büyük Lûgat ve Ansiklopedi Meydanlarousse, C.VIII, İstanbul 1973.
9. BOZKURT, Fuat, Türklerin Dili, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.
10. TDK.yayınevi, Ettuhfet -üz -zekiyye fil - lûgat -it Türkiyye, Çev: Besim Atalay. İstanbul 1945.
11. Türk Dil kurum, Gramer İstılahları Türk Dili, 7: sayı, Ankara 1934.
12. Türk Dil kurumu, Grameri Terimleri Türk Dili , Türkçe - Fransızca Belleten, 63 - 72: sayı, Ankara 1940.
13. UŞAKLIGİL, Halit Ziya,Kavâ-id Lisan-ı Türki, TDK. yayınları, Çev: kaya Türkay, Ankara 1999.

Ön Söz

13. Tarihi, sosyal ve kültürel koşullara bağlı göç ve iltica olayları dolayısıyla, oğuz ve kıpçak unsurlarının Memlûk devletinin sınırları içinde yan yana yer almış olmaları bu bölgede kurulup gelişmiş olan yazı dilinde, her iki lehçeye ait özelliklerin iç içe girip birbirine karışmasına yol açmıştır. Böylece, Memlûk Türkçesi meydana getirilen eserlerin lehçe yapıları bakımından da kıpçakçaya veya oğuz - Türkmen lehçelerine ağırlık veren bir karışık kaynaşmaya uğraşmıştır. Bu yüzden de memlûk devri Türkçesinde karışık dilli eserler sorunu ortaya çıkmıştır. Fakat bu karışma ve gelişmenin bir süre sonra kıpçakçayı geri planda bırakarak yavaş yavaş Türkmenceye ağırlık veren bir oğuzcalaşmaya dönüştüğü görülmektedir.
14. Dil yapıları bakımından Oğuzca ile kıpçakçanın iç içe girmiş olduğu eserlerin bir kısmında kıpçakça unsurları, bir kısmında ise oğuzca unsurlar daha ağırlıklı olarak yer almıştır.
15. Kıpçak Türkçesinde sıfat-fiiller sorunlu konulardan biridir. Bazı eklerin filimsi eki olup olmadığını anlamak için Burada Türkçenin Eski dönemlerine bakmak gerekir. Bu amacı gerçekleştirmek için Orhon Türkçesi, Uygur Türkçesi, Harezmi Türkçesi ve söz konumuz kıpçak Türkçesinde yazılan eserler incelemek gerekir.
16. Bu eklerin incelenmesi sırasında sıfat- fiil eklerinin kullanımları ve cümleye kattıkları anlamı belirlemek amacıyla eklerin, geçtiği cümlelerin veya beyitlerin tamamı ele alınmıştır.